

Fællesskabet i Ribe Amt i det 17. Aarhundrede.

Af *Henrik Larsen.*

Udskiftningerne i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarh. har i Forbindelse med den tiltagende Bebyggelse og Opdyrkning meget bidraget til at forandre de danske Landskabers Udseende. De gamle Landsbyer opløses ved, at Gaardene flyttes ud paa deres Jord, Huse rejser sig i Rad langs Landevejene, og nye Byer skyder i Løbet af nogle faa Aar op, naar der anlægges en Bane gennem en Egn.

Men ogsaa i Landbruget er der sket store Forandringer og Fremskridt; tidligere herskede Skik og gammel Sædvane her, og en Mand var tildels bundet ved Vider og Vedtægter til at drive sin Jord efter dem. Nu kommer det individuelle mere til sin Ret, og den enkelte er i Reglen langt mere frit stillet, naar han vil dyrke sin Jord.

En Del af den Stilstand, som i ældre Tid raadede i Landbruget, skyldes det Fællesskab, der tidligere herskede i Mark og Eng, i Heder og Moser. Det vil ikke sige, at man dyrkede Jorden i Fællesskab og delte Udbyttet, enhver dyrkede og passede den Del af den, der var tildelt ham. Fællesskabet i Ager og Eng bestod i, at ingen havde nogen udelukkende Ret til den Jord, som han drev.

Han maatte, selv om det kun skete meget sjældent eller endog slet ikke, finde sig i at faa sin Jord tildelt paa andre Steder end hidtil, og endvidere maatte han finde sig i, at til visse Tider om Aaret, naar Kornet var indhøstet, andres Kvæg ogsaa havde Ret til at græsse paa hans Jord. I de udyrkede Arealer, Heder og Moser var Fællesskabet endnu mere udtalt, idet her ingen havde nogen Del, som han kunde kalde sin egen, maaske nogle Tørveskifter undtagne.

Dog var det ikke den mulige Omfordeling af Jorden og den fælles Græsning, som man særlig lægger Mærke til ved Fællesskabet, det, der maaske mest falder i Øjnene paa Nutiden, var at en Gaards Jord laa spredt paa mange Steder omkring paa Byens Mark og ofte i lange, smalle Strimler. Aarsagen hertil maa vel være den, at det var den eneste Maade, hvorpaa man i Fortiden kunde dele Jorden paa, saaledes at enhver fik forholdsvis ligemeget af den gode og daarlige Jord og af den nærmest Byen liggende Del og af Udmarken. Denne Fordelingsmaade gaar rimeligvis langt tilbage i Tiden, sandsynligvis til den Tid, da der ikke hørte anden fast Agerland til en Landsby, end de Tofter, der laa ved Gaardene. Naar man i de Tider havde Brug for mere Jord, opbrød Bymændene Heden paa et Sted, dyrkede den i nogle Aar, lod den derefter ligge og begyndte paa at opdyrke den et andet Sted.

Det var denne Beliggenhed af Jorden, som man ved Udskiftningen især vilde søge at afskaffe, men ikke altid med stor Held, idet Jorden til en Gaard endnu mange Steder og ikke mindst i Ribe Amt er spredt paa ikke saa faa Steder. Det kan dog her og andre Steder i Vestjylland skyldes, at Jordbunden er langt mere forskellig end andetsteds. Her er Agerland, godt og daarligt, He-

der, Moser, Kær og Enge, der baade kan ligge i Byens Mark og paa andre Byers Marker, desuden er her nogle Steder Klitter. Det kunde ikke nytte, at en Mand fik al sin Jord paa Heden, selv om han fik nok af den. Et Par Eksempler skal anføres. I St. Darum havde en Gaard med c. 73 Tdr. Land sin Jord liggende paa 16 Steder, foruden at den havde Del i 5 Lodder, hvoraf endda 2 laa i Vilslev Sogn. Værre var Forholdene i Vilslev, her havde man næsten maattet tage Alfabetet to Gange i Brug for ved Matrikuleringen at betegne Jordlodderne til en Gaard. Det maa derfor siges at være fuldt ud retfærdigt og fornuftigt, at en Overlandvæsenskommission har erklæret Fanø for udskiftet, skønt der her aldrig har fundet nogen formel Udskiftning af Agerjorden Sted, og skønt flere af Lodsejerne havde deres Jord liggende paa mange Steder, noget der dog vistnok for en stor Del skyldes Køb, Mageskifter og Delinger i Nutiden.

Alle disse mange Smaadele, som Jorden til en Gaard var delt i, medførte atter, at der vilde gaa altfor megen Jord til Spilde, hvis der skulde være Veje til dem alle. Man var derfor som Regel nødt til at paalægge Byens Beboere at forrette deres Arbejde i Marken paa samme Tid. De var altsaa nødt til i en Ager at dyrke den Kornsort, som Bybeboerne havde vedtaget paa Bystævnet. Dog var Fællesskabet i saa Henseende ikke lige strængt overalt i Landet.

Oplysning om Fællesskabet og Dyrkningsforholdene i Fortiden faar man først og fremmest af Christian den 5's Matrikel fra 1688 og især af Markbøgerne fra 1681—83, Jylland blev opmaalt det sidste Aar. De giver i Forbindelse med de samtidige Engtakseringsprotokoller og de 3 Aar yngre Modelbøger meget udførlige Efterretninger om Fællesskabet og det danske Landbrug paa den Tid.

Bymarken var 1683 undertiden delt i Marker, disse igen i Tægter, som atter deltes i Fald, der saa igen var delt i Agre, som var fordelte mellem Byens Gaarde. Dog manglede Inddelingen i Marker ikke sjældent, og ofte var Tægterne delte umiddelbart i Agre. Grænserne for disse og de andre Inddelinger var de samme fra Aar til Aar. Selv om Jorden ikke blev dyrket i mange Aar, kunde man dog kende Agrenes Grænser. Baade Markerne, Tægterne og Faldene havde hver sine Navne, som er anførte i Markbøgerne, og ofte tillige paa de gamle Kort fra Udskiftningen.

Den første Inddeling i Marker, oftest opkaldt efter det Verdenshjørne til hvilket de laa i Forhold til Byen, var vist i Reglen en ren topografisk Inddeling og fandtes ikke i alle Byer. Den næste Inddeling, Tægterne eller Indtægterne, stod i Forbindelse med Sædsiftet, og hele Tægten blev i Reglen indtaget til Dyrkning paa samme Tid, deraf dens Navn, og besaaet med samme Sæd. Mange Steder, særlig i de større Landsbyer, var Tægterne delte i Fald eller Skifter, men paa mindre Byers og Enestegaardes Marker faldt Tægt og Fald meget ofte sammen. Tægterne og Faldene var saa igen delt i Agre, der var fordelte mellem Byens Gaarde; undertiden saaledes at de havde en Ager ad Gangen, men ofte havde en Gaard dog flere Agre ved Siden af hinanden, eller Agre paa flere Steder i Faldet. Undertiden var en Ager delt mellem to eller maaske flere Gaarde, saa at en Gaard havde den ene Ende og en anden den anden. Men Forholdene var ofte meget forskellige i de enkelte Egne og Byer. I det følgende skal derfor anføres nogle Eksempler fra Amtets forskellige Egne og fra store og smaa Byer og ligeledes fra Herre- og Enestegaarde.

I Andst Hd. var Agerjorden ifølge Markbøgerne

fra 1683 delt i Marker, der atter var delt i Fald, disse var saa igen delt i Agre. S k a n d e r u p havde 2 Marker: Sønder- og Nørremark, G e l b a l l e 4: Øster-, Vester-, Sønder- og Nørremark. Men ifølge Modelbogen, hvori findes en Beskrivelse af Byernes Jord og den Maade, hvorpaa den dyrkedes, var den førstnævnte Bys Jord delt i 8 Indtægter og den sidstes i 10. S t ø r e A n d s t havde 2 Marker, men ifølge Modelbogen var Jorden her, ligesom til de øvrige Byer i Sognet, delt i 9 Indtægter. Hvorledes Forholdet mellem Mark og Indtægt har været oplyses ikke, formodentlig har dog nogle af Indtægterne ligget i den ene Mark og andre i den eller de andre, saaledes at en Indtægt har været et samlet Stykke Jord. Nogle Byer havde kun en Mark, saaledes G e j s i n g og N o e s, der havde fælles Mark, der saa igen var delt i Fald.

I den øvrige Del af Ribe Amt, som forøvrigt blev maalt af andre Landmaalere end dem, som havde maalt Andst Hd., der da hørte til Koldinghus Amt, finder man de fleste Steder en Inddeling af Agerjorden i Tægter. V e j e n i Malt Hd. havde ifølge Markbogen 9 Vange eller Indtægter, desuden havde Byen en Mark, hvori der tidligere havde staaet Skov, og en anden Vorup Mark, som maaske forhen har tilhørt en mindre, senere nedlagt By eller Gaard. Ordet Vang, som her anvendes i Markbogen, kan maaske skyldes, at Landmaalerne Aaret før havde opmaalt Sjælland, de synes undertiden at have anvendt Benævnelser, som brugtes et Sted, paa Steder, hvor de senere maalte, og hvor de ikke var i Brug. Det er derfor muligt, at Markbøgerne i enkelte Tilfælde ikke er ganske paalidelige, hvad disse Navne paa mindre Dele af Bymarken angaar. I Store Darum bruges saaledes enkelte Steder Ordet A a s, der hører hjemme paa Sjælland, til at betegne et Fald. A a r r e i Skast Hd.,

hvis Bymark 1683 udgjorde 320 Tdr. Land Agerjord, havde da 17 Indtægter. Af disse var de 5 delte umiddelbart i Agre, de øvrige var derimod først delte i Fald, den ene Indtægt havde 4 Fald, de 3 havde hver 3 og 3 havde hver 2 Fald, desuden havde Byens Gaarde en Del Tofter, der atter var delte i Agre. Nogle af disse var delte mellem 2 Gaarde. Store Darum havde 7 Tægter, der alle var delte i Fald og Agre. Hornelund, en lille By paa 3 Gaarde, havde 9 Tægter, der ikke var delte i Fald, men umiddelbart i Agre, dette var vist ogsaa Tilfældet med de fleste mindre Byers og Enestegaardes Tægter, disse havde jo ikke saa meget Agerjord. Enkelte Smaabyer havde ogsaa deres Jord delt i Marker. Skonager i Næsbjerg Sogn havde 2 Marker: Hedeager Mark med 2 Tægter og Nørremark med 6 Tægter.

Tægternes Antal rettede sig ofte efter Jordens Brug og Hvile, hvor den hvilte længe, var der flere Tægter. Ikke sjældent dyrkedes og hvilte dog 2 Tægter samtidigt og blev regnet for een. Men ogsaa andre Forhold kunde bevirke, at en By havde mange Tægter, f. Eks. at nogle Gaardes Jord hovedsagelig laa i een Side af Marken og andres i en anden. Janderup havde saaledes 28 Tægter, men ingen af Byens Gaarde havde Del i dem alle. Det samme var Tilfældet i Kvong og Hallum, der hver havde 19 Tægter. Nogle Steder mod Vest i Klitterne, hvor Ejendommene kun havde lidt Jord var der ingen Tægter, Jorden laa her i smaa Tofter, dels i Fællesskab, dels for sig selv. Saaledes var det for en Del Tilfældet i Ho Sogn.

Enestegaardenes Jord var for det meste ligeledes delt i Tægter, og det samme var Tilfældet med Herregaardenes. Ogsaa disse Tægter var delte i Agre. Skodborghus i Malt Hd. havde 9 Vange, Lind-

bjerg Hovedgaard i Ølgod Sogn havde 14. Søvig Hovedgaard havde 3 Marker, hvoraf den ene Nørremark var delt i 7 Tægter og en anden Østermark i 5, den tredje Søndervang var ikke delt i Tægter, den bestod af 59 Agre, hvoraf aarlig nogle brugtes som Tillæg til de øvrige 12 Tægter.

Tægterne og Faldene var af højst ulige Størrelse. I Aarre havde den største Tægt 143 Agre, fordelt i 4 Fald, de 2 mindste Tægter havde hver 46 Agre og bestod kun af et Fald. Den største udelte Tægt og altsaa ogsaa det største Fald havde 104 Agre, og det mindste Fald havde 10 Agre, 4 andre havde under 20 Agre. I Store Darum havde et Fald, Nørre Hede Fald, 276 Agre. Det maa dog anføres, at Agrene jo kunde være ulige store, især var der ofte stor Forskel paa Længden, saa at et Fald med mange Agre ikke just behøvede at være større end et med færre. Ialt havde i Aarre de 12 Tægter tilsammen 952 Agre, desuden hørte der til Byens Gaarde en Del Tofter, hvori var i alt 120 Agre. I Byen var der 13 Gaarde med 24 Beboere, samt 14 Huse. Husene havde tilsammen 52 Agre; til hver af Gaardene har altsaa gennemsnitlig været 69 Agre. Flere af Agrene var delte mellem 2 eller flere Gaarde. Af Vangene til Skodborghus havde den største 51 og den mindste 12 Agre. Ialt havde Gaarden da 276 Agre, heraf brugtes de 28 af et Hus. Gaardens og Husets Agerland var 1683 tilsammen 150 Tdr. Land.

A.g r e n e var lange, smalle Strimler Jord, der i samme Fald i Reglen løb parallelle, dog laa der ofte i Siden af det Agre, hvis Retning var vinkelret paa de øvriges, disse kaldtes Forpløjninger og brugtes til at vende med Ploven paa. Agrenes Bredde var vel i Reglen 10—20 Alen, de kunde være bredere i den ene Ende end i den anden. Paa Længden var der stor Forskel, nogle

var ikke 100 Alen lange, andre var meget længere. Nogle Steder finder man endog Agre, der er over 1000 Alen lange. Saadanne Agre fandtes f. Eks. i Gjesing, Forum og Brøndum, i den sidste By var en Ager 1180 Alen lang og henholdsvis 14 og 10 Alen bred i Enderne. I Gesing var en Ager 1098 Alen lang, men den var delt mellem 3 Gaarde, hver havde et Stykke, der var 366 Alen langt. I Store Darum havde Agrene Nr. 21 til 33 i Røn Agers Aas hver en Længde af 1100 Alen. Her synes man undertiden, som maaske ogsaa andre Steder, at have delt en Ager paa langs mellem 2 Gaarde, hvorved Bredden ofte blev meget ringe i Forhold til Længden. I et Fald havde den ene Beboer af Anneksgaarden en Ager Nr. 30, der var 923 Alen lang og henholdsvis 6 og $6\frac{1}{2}$ Alen bred, den anden Beboer havde Nr. 31, der var 924 Alen lang og i Enderne henholdsvis 5 og 6 Alen bred. Der var ofte stor Forskel paa Agrenes Længde i samme Fald, det kunde skyldes, at en Del af det var Mose eller Kær. Det kunde ogsaa være Tilfældet, naar et Fald stødte op til Heden, at nogle af Beboerne havde opbrudt deres Agre længere ud i denne end andre, hvad der, efter hvad der anføres i Modelbogen for Drostrup og Nyby i Malt Hd., stod enhver frit for at gøre.

Ofte blev flere Agre ved Landmaalingen maalte under et, især var det Tilfældet paa Herregaardene. Paa Skodborghus blev saaledes de 51 Agre, som fandtes i den første Vang, maalt i 15 Stykker. Dette viser, at der intet Mellemlum kan have været mellem Agrene. Til Gengæld blev en Ager, naar en Del af den var udyrkelig, ofte maalt i 2 eller flere Stykker.

Medens man paa Sjælland og i nogle Egne af Fyen og Jylland havde Tre v a n g s b r u g e t, hvor Marken var delt i 3 Vange, hvoraf de 2 var i Brug, medens den

trede hvilde (her benyttedes altsaa Jorden ikke længere end 2 Aar i Træk), saa havde man i Reglen i Jylland Sædskifter, hvor Jorden blev benyttet 3, i Reglen 4 og undertiden 5 Aar efter hverandre, til Gengæld fik Jorden da længere Hvile end et Aar. Nogle Steder havde man endog Jord, som stedse blev brugt, uden at den nogensinde hvilde. I Ribe Amt fandtes dog kun enkelte Steder Jord, i Reglen liggende i Tofter og Indelukker ved Gaardene, som stedse blev dyrket. Her benyttede man alt efter Egnens Skik og Jordens Godhed Sædskifter med flere Aars Brug og lige saa lang eller ofte endnu længere Hvile. For daarlig Jord var denne ofte lang, 10—15, ja 20 Aar. Gødning var der ofte Mangel paa, da Kreaturerne gik ude en langt større Tid af Aaret end nu. Deres Antal var ofte ringe og deres Størrelse mindre end nu, og det er ikke umuligt, at man i enkelte Egne har benyttet Gødningen til Brændsel.

I det følgende skal anføres nogle Eksempler fra Amtets Egne paa Dyrkningsmaaderne. De Kornsorter, man dyrkede, var Byg, der ofte saaedes først, efter at Jorden havde hvilet og faaet Gødning, Rug og Havre. Endvidere saaede man enkelte Steder Blandkorn, samt desuden Boghvede. Skast By havde 1683 10 Tægter, af disse var ifølge Markbogen 1 besaaet med Byg, 1 med Rug, 2 med Rug eller Havre og 1 med Boghvede, medens Resten henlaa som Fælle, det vil sige hvilde. Efter dette skulde man tro, at man her havde 5 Aars Brug og 5 Aars Hvile, men af den nærmere Beskrivelse af Dyrkningsmaaden for de enkelte Fald, som findes i Markbogen, fremgaar det imidlertid, at man kun benyttede Jorden i 3-4 Aar, hvorefter den hvilde henholdsvis 7 og 6 Aar. Det sædvanlige var, at man dyrkede Byg første Aar, efter at Jorden er blevet opbrudt og formodentlig godet, derefter Rug i et eller to Aar og

det sidste Aar Boghvede. Men i noget af Jorden saaede man Havre istedetfor Rug og Boghvede. I en mindre Del af den, der fik 8 Aars Hvile, altsaa den daarlige Jord, og kun blev dyrket i 2 Aar, saaede man Boghvede det første Aar og derefter Rug. I A a r r e, hvor Jorden gennemgaaende var bedre end i Skast, benyttede man Jorden i 3—4 Aar, hvorefter den hvilte henholdsvis 5 og 4 Aar. Her var 12 Indtægter, altsaa flere end det Antal Aar Sædskiftet varede, muligvis har nogle af dem kun været Tillæg til andre og er blevet dyrket samtidig med disse. Sædskiftet var noget lignende som i Skast, dog var det i nogle Tægter ogsaa: Byg-Rug-Boghvede-Rug, et Sædskifte, som man ogsaa benyttede i andre Byer i Sognet. I den daarlige Jord, der var opbrudt af Heden, dyrkede man ogsaa Boghvede det første Aar og det andet Rug, hvorefter Jorden fik længere Tids Hvile.

Mange Steder er det Antal Aar, som Jorden i Markbogen angives at hvile, senere blevet rettet, saa det er blevet mindre, hvilket kan tyde paa, at Beboerne undertiden har opgivet Antallet af Hvileaarene for højt, eller paa, at de paa Grund af de høje Skatter, som i 1683 tyngede Landet, ikke har kunnet dyrke Jorden saa intensivt som ellers, saa at Jorden da fik længere Hvile end nødvendigt.

I A n d s t Sogn angives det i Modelbogen, at Jorden besaaedes første Aar med Byg eller Boghvede, andet og tredje med Rug, fjerde med Boghvede og femte med Rug og lidt Havre, hvorefter Jorden hvilte 4—5 Aar. Ifølge Markbogen har i alt Fald de fleste Fald kun 4 Aars Brug. I god Jord saaede man i St. Andst ofte Boghvede det første Aar og derefter i de 3 følgende: Byg-Rug-Havre. I et Fald takseret som god Bygjord findes anført Sædskiftet: Byg-Rug-Boghvede-Rug. Enkelte Steder i Herredet anføres dog i Markbogen 5 Aars Brug. I et

Fald i Øster-Vamdrup var Sædsiftet saaledes: Boghvede-Rug-Boghvede-Rug-Havre, hvorefter Jorden hvilte 5 Aar. Ogsaa i andre Fald med 3 eller 4 Aars Sædsifte havde man 2 Gange Boghvede, det første og saa det sidste Aar.

I Hønebjerg i Vester Horne Herred, hvor Jorden tildels var ødelagt af Sandflugt, fik den, da der var Mangel af den til Byen, kun 2 Aars Hvile; man dyrkede den i 3 Aar med Byg, Rug og Havre, undertiden dog ogsaa Rug det tredje Aar. I Stavrsø i samme Herred, hvis Jord ogsaa var fordærvet af Sandflugt og blev takseret som allerværst med den Tilføjelse, at der skulde regnes 20 Tdr. Land Agerjord til en Td. Hartkorn, brugte man ifølge Modelbogen Jorden i 3 Aar, først med 1 Kærv Byg og derefter med 2 Kærve Rug, hvorefter den hvilte i 5 Aar. Ogsaa i den vestlige Del af Amtet benyttede man undertiden Jorden 5 Aar i Træk. I Rotbøl i Horne Sogn blev største Delen af Jorden brugt i 5 Aar, hvorefter den hvilte lige saa længe. Sædsiftet var her: Byg-Rug-Rug-Boghvede-Rug, noget af Jorden havde fireaarigt Brug og dyrkedes med Byg, Rug, Boghvede og Rug, hvorefter den hvilte i 6 Aar. Byens Tofter havde 4 Aars Brug med 4 Aars Hvile. I denne By var der 10 Tægter. I Bobøl, hvor der ogsaa var 10 Tægter, havde et Par af dem ogsaa 5 Aars Brug med 4 Aars Hvile. Sædsiftet var her. Byg-Rug-Rug-Rug-Boghvede. Om den anden Tægt opgives det i Markbogen, at den 1683 var besaaet med »Myndt Rug«, en Betegnelse, som ogsaa findes i Store Darum, da der her tillige findes anført, at en Tægt var besaaet med anden Kærv Rug, er Myndt Rug maaske Betegnelse for den første Rugkærv i Sædsiftet.¹⁾

¹⁾ Myntrug = Rugen efter Grønjordsbyg, sagtens den der gjordes i Penge eller var rede Penge. Feilbergs Ordbog.

Sædskiftet og Agerbruget paa Herregaardene var paa den Tid ikke meget forskelligt fra det paa Bøndergaardene. Paa Visselbjerg blev den største Del af Jorden besaaet først med Byg og derefter 3 (i Modelbogen 4) Aar efter hverandre med Rug, hvorefter den hvilte i 3 Aar. Paa Søvig, hvor Jorden var mindre god, havde man i den ene Mark enten Sædskiftet: Byg-Rug-Havre eller Byg-Rug-Rug med 6 Aars Hvile. I den anden Mark saaede man Byg og Rug med 6 Aars Hvile og i den tredie Boghvede og det følgende Aar Rug, hvorefter Jorden hvilte 10 Aar. I Modelbogen angives Sædskiftet at være: Byg-Rug-Rug-Havre for en Del af Jorden. Det var forøvrigt ogsaa Tilfældet andre Steder, at der i Modelbogen angives et længere Sædskifte end i Markbogen, om det ene eller det andet er rigtigt er vel vanskeligt at sige. Modelbogens Angivelser er holdt mere i Almindelighed, medens det i Markbogen angives for hvert Fald, hvilket Sædskifte der brugtes. Der er den Mulighed, at de Kommissioner, der udarbejdede Modelbogen, har taget et vist Hensyn til det Antal Aar Jorden kunde bruges uden Hensyn til den øjeblikkelige Brug. Paa Bramming Hovedgaard havde man ifølge Markbogen 3 Aars Brug med Sædskiftet: Byg-Rug-Havre og 6 Aars Hvile eller 2 Aars Brug med Byg og Rug og 7 Aars Hvile. Derimod havde et Hus paa Gaardens Grund 4 Aars Brug: Byg, formedelst Gødningens Skyld, Rug-Boghvede-Rug med 7 Aars Hvile.

Jord med lang Tids Hvile, 20—30 ja 40 Aar, fandtes mange Steder, det var Hedejord, der engang imellem blev taget i Brug. For saadan Jord synes man at have brugt Benævnelserne »Gammel Jord«. I Hostrup fandtes en Del saadan Jord, der ej i langsommelig Tid var bleven opdreven, den brugtes til Fædrift, men blev dog

1683 maalt og takseret som Agerjord, det skulde al Jord, som kunde ses at have været pløjet.

Markerne, Tægterne og Faldene var fælles for flere eller færre af Byens Gaarde, den mindste Inddeling, Ageren, tilhørte for det meste kun en enkelt Gaard. Den Maade, hvorpaa Agrene var fordelte mellem Byens Gaarde, kunde være højst forskellig. I nogle Byer og Egne var de meget regelmæssigt fordelte, i andre meget uregelmæssigt, saa at nogle Gaarde havde Jord i nogle Fald og Tægter og andre i andre. Selv paa samme Bys Mark kunde der være Forskel. Mange Steder er der vel oprindeligt ikke foretaget nogen fuldstændig Deling af Agerjorden, idet Beboerne, hvor Gaardene i en By ligger spredt, har taget af den Jord, der laa nærmest, saa meget som de selv vilde. Først da den var tilegnet, har man ved Opdyrkning af ny Jord delt den med de Naboer, som forlangte eller vilde have Del i den. Megen Uregelmæssighed stammer sikkert fra saadanne Forhold. Meget stammer dog sikkert ogsaa fra Delinger af Gaardene, hvor en har faaet Agrene i et Fald og en i et andet, alt maaske efter hvad der var bekvemmest for de to nye Gaarde.

I mange Byer henlaa Marken dog ikke 1683 i den Skikkelse, som den oprindelig havde faaet, idet den en eller flere Gange er blevet omfordelt mellem Byens Gaarde. Første Gang da dette skete, var da nogle af Byerne her, uvist naar, men antagelig i Oldtidens Slutning blev bolskiftede. Siden blev i den senere Middelalder, eller i det 16. eller 17. Aarh. er Del Bymarker solsiftede, som det hedder i jyske Lov, eller rebede, som det som oftes kaldes i gamle Dokumenter. Hvor mange Byer der 1683 var eller havde været bolskiftede vides ikke, men maaske har det ikke været mange. Ifølge Ribe Oldemoder synes Folding

at have været en bolskiftet By, hvor der dog var saa vidt det kan ses, ved Arvedelinger opstaaet en Del Uregelmæssighed. Som Følge heraf blev Byens Mark senere omrebet og ifølge Markbogen var Nørboelling, som Byen da kaldes, 1683 en rebet By. I dette Aar var der vist i Amtet ikke andre bolskiftede Byer end Store Darum, og her var det endda kun Udmarken, der var bolskiftet, Indmarken var hverken bolskiftet eller rebet, men uregelmæssig fordelt mellem Byens Gaarde.¹⁾

Derimod fandtes der i de østlige Egne af Amtet ikke saa faa rebede Byer. I Andst Herred var de fleste Byer rebede, og noget lignende var Tilfældet i Malt Herred. I Gørding Herred fandtes ogsaa en Del af dem, f. Eks. Gredsted, Vilslev, Jerne, Lovrup og flere. I Skast Herred vil man maaske ogsaa kunne finde enkelte, derimod fandtes der vist slet ingen af dem i Vester Horne Herred. Her herskede langt større Uregelmæssighed paa Marken end andre Steder, idet ikke sjældent en Gaard her havde sin Jord beliggende i den ene Side af Byens Mark, her var det ogsaa almindeligt, at flere Gaarde eller Byer havde deres Agerjord og Eng i indbyrdes Fællesskab. I det 17. og 18. Aarh. var det ofte Skik, at en Herremand, der ejede en hel By eller flere Gaarde i en By, delte Jorden ligelig mellem dem. Dette blev vist ofte gjort for Hoveriets Skyld. Hvor stor Forandring denne Deling af Jorden bevirkede paa Byens Mark vides ikke, men ofte er vel hele Byens Mark blevet omrebet.

I de rebede Byer var Agrene meget regelmæssigt fordelte mellem Gaardene, idet disse saa nogenlunde havde Agre i hver Tægt og i hvert Fald. Agrene fulgte

¹⁾ Om Bol henvises til min Afhandling: »Nogle Oplysninger og Bemærkninger om danske Landsbyer« i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1918, Side 177—293.

stedse efter hverandre i samme Rækkefølge, saa at en Gaard stadig havde de 2 samme Gaarde til Naboer ude i Marken. Rækkefølgen skulde egentlig rette sig efter Gaardenes Beliggenhed i Byen, men det er vanskeligt at sige, om dette altid passer. Selv i de rebede Byers Marker var der dog ikke sjældent nogen Uregelmæssighed ved Tofterne, idet disse ikke altid stod i Forhold til Gaardens Størrelse. Tofterne er blevne betragtede som Gaardenes Særjendom og ikke blevne rebede sammen med den øvrige Mark.

I de urebede Byer havde en Gaard snart en Gaard til Nabo i Marken, snart en anden, snart havde den een Ager i et Fald, snart havde den 2 eller mange, undertiden liggende ved Siden af hverandre, undertiden hver for sig.

Her herskede, i alt Fald tilsyneladende, Vilkaarlighed. Den Del af Amtet, hvor der var mest Uregelmæssighed, var Vester Horne Herred, og i det følgende skal anføres nogle Eksempler fra det. Janderup havde 28 Tægter, Byen havde 20 Gaarde og Bol, desuden havde et Par Enestegaarde Strudvad og Bandsbjerg noget Jord i Byens Mark. Men alle disse Gaardes Jord var ikke jævnt fordelt over Byens Mark.

I de første 12 Tægter havde Gaardene Nr. 1—7 samt 10 og 11 ingen Agre, og af de Gaarde, der havde Del i disse Tægter, havde Nr. 8 og 9 kun Jord i den ene. De øvrige Gaarde havde Jord i flere af Tægterne, men ingen havde Agre i dem alle. Der var vist heller ingen Gaard, der havde Del i alle de øvrige Tægter, de fleste havde kun Agre i nogle af dem. Der var endog enkelte af disse Tægter, som næsten alene tilhørte nogle faa Gaarde. I den 19. Tægt, der bestod af 36 Agre, havde saaledes Gaard Nr. 1 Agrene Nr. 27—30, Gd. Nr. 16 Agrene Nr. 9—15 og 31—32, Gd. Nr. 17 havde Agrene

Nr. 1—8 og 33—36, Gd. Nr. 18 Agrene Nr. 23—25 og Gd. Nr. 20 Agrene Nr. 16—22 og 26. Disse 5 Gaarde ejede altsaa hele Tægten og havde henholdsvis 4, 9, 12, 3 og 8 Agre. Den 20. Tægt, der havde 18 Agre, tilhørte alene Gd. Nr. 19. Denne Gaard, hvis Agerjord udgjorde 29 Tdr. Land, havde Jord i 7 af Tægterne nemlig Nr. 1, 2, 4, 5, 9, 13 og 20, desuden havde den et lille Fald for sig selv og en Toft. I Modelbogen siges det, at Jorden til Gaardene Nr. 2, 3, 4, 6, 9 og 12 var slettere end de øvrige og laa ved Siderne i Marken, den blev derfor takseret for $\frac{1}{2}$ skarp, $\frac{1}{2}$ ond, medens Taksationen for de øvrige Gaarde var lidt bedre $\frac{3}{4}$ skarp, $\frac{1}{4}$ ond. Disse Taksationer er dog noget lavere end de egentlig skulde være, idet det blev taget i Betragtning, at Byen ingen Fædrift eller Ildebrand havde.

I H a l l u m i Kvong Sogn havde Gaardene Nr. 1—8 hovedsagelig Agre i de 10 første Tægter, medens Gaardene Nr. 9 og 10 havde Jord i de øvrige 9, undtagen i den 16. Tægt, der alene tilhørte Gaardene Nr. 7 og 8. Gaarden eller Bolet Nr. 11 havde et lille Fald paa 5 Agre for sig selv.

I T a r p i Billum Sogn blev Jorden til Gaardene Nr. 1, 2, 3, 10 og 11 »formedelst deres Jord falder mere i det værste end de andres« takseret for daarligere end de andres. Eksempler paa det samme finder man ogsaa i Sognets andre Byer: Billum, Øster og Vester Kelst. I Aasted i Kvong Sogn fik Jorden til Gaard Nr. 5 en daarligere Takst end de øvrige. Gaarden eller Bolet, thi dens Agerjord var kun 10 Tdr. Land, havde et Indelukke paa 28 Agre som Særjord, det laa ved Bolet og bestod ifølge Markbogen af »bar, hvid Sand«. At Jord blev daarligere takseret end anden Jord, behøvede dog ikke at betyde, at den var daarligere, men kunde ogsaa skyldes, at den laa langt fra Gaarden, eller at denne

manglede Høbjærgning, Ildebrand eller andet. I Brøndum Sogn havde Præstegaarden, der laa noget østen for Byen, sin meste Jord »udi Fled« med denne, men havde desuden som sin egen Særjord 2 smaa Vange.

Undertiden havde flere Byer eller Gaarde deres Jord liggende sammenblandet. Det var især Tilfældet i Vester Horne Herred, men man kan ogsaa finde Eksempler derpaa i det øvrige Amt. Nogle af disse Byer skal her anføres. I Aal Sogn i Vester Horne Herred ligger mod Nord Byerne Vester og Øster Vrøgum samt nogle Gaarde og Bol, kaldede Søhuse, Troldholm og Vigtoft. Disse Byer og Ejendomme havde ifølge Markbogen deres Jord »i Fled« med hverandre. Nu danner de to Ejerlav, det ene bestaaende af Øster Vrøgum, Vigtoft og Troldholm, det andet af Vester Vrøgum og Søhuse. Men Byernes og Gaardenes Jord var ikke lige-
 ligt og jævnt fordelt over den fælles Bymark, nogle havde deres Jord mere samlet end andre, idet de havde hele Fald for sig selv. Tilsammen havde de 23 Tægter og nogle Toftefald, de sidste tilhørte mest nogle faa Gaarde i Øster Vrøgum og Vigtoft. Vester Vrøgum, der havde 8 Gaarde, 1 Bol og 8 Gadehuse, havde især sin Jord i de første 7 Tægter, i hver af disse var de fleste af Gaardene lodtagne. Den 8. Tægt tilhørte udelukkende en Gaard eller et Bol i Byen, Nr. 8, der hed Løchegaard, som laa vesten for Byen, desuden havde dette Bol nogle Agre i 3 andre Tægter. Endvidere havde nogle af Gaardene Agre i de øvrige Tægter. Øster Vrøgum, der bestod af 5 Gaarde, 1 Bol og 3 Huse, havde dels Jord sammen med Vester Vrøgum i de første 6 Tægter, dels Jord i Tægterne Nr. 17—19 og 21—23. Enkelte Gaarde her havde desuden Jord i nogle af de øvrige Tægter. Den 20. Tægt, der hed Hedejords Tægt, og havde 15 Agre, tilhørte alene Gd. Nr. 5 i

denne By. Nogle af Gaardene her havde hver nogle Tofter og Toftefald. Nr. 1 havde saaledes en Hedetoft paa 24 Agre. Nr. 3 havde et Toftefald med 30 Agre og de 22 første Agre af en Hedetoft med 24 Agre. Gaarden Vigtoft havde i 19., 22. og 23. Tægt 10 Agre, samt desuden som Særjord 2 Toftefald med henholdsvis 30 og 32 Agre. Stederne i Søhuse havde Agre i 7 af de første 12 Tægter, medens Troldholm havde sin Jord liggende i 7 af de første 16. Tægter, i den 16. Tægt havde Gaarden 28 Agre. Foruden de hjemlige Gaarde havde nogle Gaarde i Borre Agre i de sidste Tægter.

Om de 2 Byer Skødstrup og Gedbjerg, der nu udgør eet Ejerlav, hedder det i Markbogen, at de er 2 Byer »og kan ej fra hinanden skilles, formedelst deres Jord udi Marken med hinanden Ager om Ager ligger.«. Endvidere var der Fællesskab mellem Gaardene Broeng og Fredtoft, den sidste siges i et Skøde af 28. Juli 1574 at være bygget paa den første Gaards Mark.

Et andet indviklet Fællesskab mellem flere Byer fandtes i Nebel Sogn, mellem denne By, Præstebølle, Hundhale og Gaarden Bolkær, der nu alle udgør eet Ejerlav. Hver By opføres dog i Markbogen med sin egen Mark. Nebel havde 7 Tægter, og i alle disse havde en eller flere Gaarde i de andre Byer Del, nogle havde dog kun faa Agre, Præstebølle havde saaledes ikke Jord i den 7. Tægt, i den havde alene Nebel og Hundhale Agre. Præstebølle havde ligeledes 7 Tægter, hvoraf de 4 alene tilhørte Byens Gaarde med Undtagelse af nogle faa Agre. I de to Tægter, Sønder og Nørre Kirkeagre, var derimod ikke saa faa Gaarde i de andre Byer lodtagne. Af den 6. Tægt Bolkær Hedetægt, der havde 61 Agre, tilhørte Agrene Nr. 29—61 Bolkær, denne Gaard havde endvidere noget Jord i Sedding Mark. Af

Agrene i de nævnte Byers Mark var flere delte mellem 2 Gaarde, endog saaledes at den ene Ende tilhørte en Gaard i en By og den anden en Gaard i en anden.

I Lunde Sogn var der indbyrdes Fællesskab mellem Byerne eller Gaardene: Søndertarp, Lundtarp, Nørtarp, Hølled og Langsiggaard, de havde ialt 21 Fald. Langsiggaard havde dog kun Jord i 3 af disse, desuden havde Gaarden 6 Tægter og Fald, som de andre ingen Del havde i. Disse Byer og Gaarde udgør nu med Undtagelse af Lundtarp, der er matrikuleret for sig selv, eet Ejerlav. Om Lønne By, Stakkegaard, Lønne Hede og Lønnebjerggaarde hedder det i Markbogen: »Forbemeldte Byer og Gaarde have deres Jord i Fled med hinanden, saa ingen vis Markeskel imellem dennem er«. Sedding og Gaarden Riddersholm havde indbyrdes Fællesskab, men desuden havde adskillige Gaarde i Præstebølle og Rerup samt Nebel Præstegaard og Bolkærgaard en Del Jord i Sedding Bys Mark. Blandt Bolkærgaards Jord var noget aparte Jord, som ifølge Markbogen kaldtes »Stu Jord«. Stug eller Stuf Jord, som det egentlig burde hedde, er Jord, som er fraskilt en anden Gaard, det har altsaa oprindeligt ikke hørt til Bolkærgaard.

Vester Horne Herred var vel det Herred i Amtet, hvor Fællesskabet var mest indviklet, og det stemmer i saa Henseende overens med Herrederne langs Vesterhavet længere mod Nord. Herredet havde 1683 515 Gaarde, der overvejende laa i Byer, der dog undertiden kun var Samlinger af Gaarde. Af Enestegaarde var der 62, men flere af disse laa som Trolldholm og Vigtoft i Markfællesskab med en By. Den største By var Janderup med 99 Tdr. Htk., men det største Ejerlav var Nebel m. m. med 103 Tdr. Htk.

I Skast Herred havde Byerne og Enestegaardene mest deres Jord for sig selv, dog fandtes der, vist sær-

lig ved Kysten, enkelte Steder Fælleskab mellem flere Byer. I en Indberetning fra Lektoratet i Ribe 1759 siges det saaledes, at Tobøl har sine Jorder i Fællig med Hjerting. Endvidere var der noget gensidigt Fælleskab mellem Sæden og Fovrfeld og de fleste Byer i Jerne Sogn ved Esbjerg. Dette Herred havde 1683 455 Gaarde, hvoraf 50 var Enestegaarde. Den største By var Tjæreborg med 145 Tdr. Htk. Den næst største Alslev var med sine 84 Tdr. langt mindre, Sneumgaard havde ligeledes 84 Tdr. Htk., Sneum By derimod kun 18.

I Gørding Herred var der noget gensidigt Fælleskab mellem Gørding og Ajke, dog havde hver By sine egne Marker. Desuden havde Gaarden Varhoved en Del Jord i Gørding Marker. Derimod var Nørre og Sønder Gørding samt Gørdinglund fælles om een Mark, den sidste Gaard havde en Toft paa 10 Agre, godt 3 Tdr. Land, men ellers ingen Særjord. Dette Herred havde et Par store Byer St. Darum med 240 Tdr. Htk. og Vilslev med 195 Tdr., først derefter kom den tredie Gredsted med 75 Tdr. Herredet havde 245 Gaarde, hvoraf 31 Enestegaarde. Forøvrigt stemmer Markbøgerne og Matriklerne, hvorfra disse Tal er hentede, ikke altid overens. St. Darum opføres saaledes i Matriklen med 42 Gaarde, i Markbogen er de anført under 53 Numre.

I Øster Horne Herred siges det i Markbogen om Agersnap, Medumgaard, Bejsnapgaard, samt Øster og Vester Listgaard, at »deres Jord ligger Ren om Ren med hinanden«. De havde tilsammen 7 Tægter. Dette Herred havde 207 Gaarde, hvoraf 52 var Enestegaarde. Det udmærkede sig ikke med store Byer, den største var Sig i Thorstrup Sogn med 49 Tdr. Htk.; derefter kom Hodde med 36 Tdr., Gaarden Lindbjerg havde 45 Tdr. Htk.

Malt Herred havde 197 Gaarde, hvoraf 24 var Enestegaarde, den største By var Vejen med 60 Tdr. Htk. Her synes ikke at være meget Fællesskab mellem 2 eller flere Byer.

I Slavs Herred var der 117 Gaarde, hvoraf 29 var Enestegaarde, den største By var Vorbasse med 29 Tdr. Htk. og 362 Tdr. Land. Her havde hver Gaard og By ogsaa sin Jord for sig selv.

I Andst Herred var der 314 Gaarde, heraf var kun 11 Enestegaarde. De to største Byer havde begge Endelsen -rup (torp) nemlig Skanderup og Hjarup, hver med 94 Tdr. Htk. Her fandtes enkelte Byer, der havde indbyrdes Fællesskab, saaledes Noes og Gejsing, der ogsaa nu danner et Ejerlav. I Matriklen 1688 slaas de sammen under et, det samme er ligeledes Tilfældet med Nagbøl og Dollerup, der ligeledes havde fælles Marker. I dette Herred havde ofte en eller flere Gaarde i en By Jord i en anden Bys Mark. Da en Del af Bønderne her var Selvejere, er dette Fællesskab maaske fremkommet ved, at de ved Arv eller paa anden Maade har erhvervet en Gaardspart i en anden By. Saaledes havde et Par Gaarde i Højrup og en i Stubdrup. Jord i Ferup Mark, Enestegaarden Asbølgaard havde 23 Tdr. Land paa Lejrskov Mark, 64 Tdr. i sin egen Mark og henimod 1 Td. Land paa Højrup Mark. Ogsaa andre Gaarde havde Jord i Lejrskov Mark, f. Eks. Holbølgaard, der her havde sin meste Jord, ved selve Gaarden var en Toft paa 7—8 Tdr. Land.

Herregardene havde vist i Reglen deres Jord for sig selv, selv om en enkelt kunde have lidt Jord i en Bys Mark. Søvig havde saaledes en Ager paa Janderup Mark, 3 paa Borre Mark og 4 paa Allerslev Mark, de sidste, der var langt bortliggende, blev bortlejede.

I det foregaaende er alene taget Hensyn til Fælles-

skabet i Agerjorden, men ogsaa i Engene var Forholdene noget lignende. Dog er vi her ikke saa godt underrettet som ved Agerjorden, da Engtakseringsprotokollerne er mere kortfattede og kun omtaler, hvor mange Skifter en Gaard havde, og i hvilke Enge de var beliggende, samt hvor meget Hø der kunde høstes paa dem. Flere Steder var dog Fællesskabet i Engene meget indviklet, dette gælder særlig om de gode Enge, der findes mange Steder mod Vest i Amtet. Antallet af Engskifter ahang naturligvis af, hvor mange Enge der fandtes til Byen, var der rigelig med Eng, kunde en Gaard godt have mange Skifter og sandsynligvis ogsaa sin Eng paa mange Steder, selv om den lige saa godt kunde have 2 Skifter som 2 Agre ved Siden af hinanden. En Gaard i Kvie i Ansager Sogn, der havde 4 Beboere, og altsaa var en større Bondegaard, havde saaledes 54 Stykker Eng i 38 forskellige Enge, de ydede tilsammen c. 23 Læs Hø. Engskifternes Størrelse ahang vel ligesom Agrenes tildels af Gaardenes Størrelse. Om deres Areal faa man ingen Oplysninger, da Engene kun det første Maalingsaar 1681 blev maalte, og da blev kun en lille Del af Øerne opmaalt. Derimod angives det naturligvis, hvor mange Læs Hø, der kunde avles paa dem, dog ikke paa de enkelte Skifter, men under et for Gaardens Skifter i samme Enge. En Gaard i Tarp i Billum Sogn havde saaledes i en Eng 9 Stykker, der blev ansat til 16 Læs Mærskhø, en anden Gaard havde 16 Stykker i samme Eng, hvis Udbytte ligeledes takseredes til c. 16 Læs Mærskhø. Undertiden kunde dog de enkelte Stykker være større. I Skødstrup Enge havde saaledes en Gaard i Vester Vrøgum et Stykke Eng takseret til 8½ Læs Mærskhø.

En Del af Fællesskabet i Engene skyldes, at Engskifter i Tidernes Løb er blevet afhændet fra de Gaarde,

hvortil de hørte. De var ofte Genstand for Køb og Salg, og Ribe Oldemoder og gamle Dokumenter indeholder mange Eksempler derpaa. Disse Stugenge kom senere ofte til Kirken, Kapitlet i Ribe eller Kronen. Saaledes købte en Borger i Ribe 1457 Enge, hvis Udbytte var 70 Læs, af en adelig Las Rød, disse Enge kom senere til Kapitlet i Ribe.

Mest indviklet var Fællesskabet i Vester Horne Herred, og især i Mærskengene her. I disse havde ikke alene de paagrænsende Byer Del; men ogsaa mange Byer og Gaarde inde i Landet havde Part i disse, noget som tildels er Tilfældet endnu. Mange af Gaardene i Ho Sogn havde saaledes 1683 Enge i Oxby Sogns Enge og nogle ogsaa i Aal Sogns. I Mærskengene i Billum Sogn havde ikke alene de ved Kysten liggende Byer: Billum, Øster og Vester Kelst og Tarp Enge liggende sammenblandede, men ogsaa Gaardene Hannevang og Burgaarde samt udensogns Gaarde havde Enge her. Saaledes Gaarde i Hyllerslev, Janderup, Store Hebo, Kærup, Oxby, Oxbøl, Borre, Vester Vrøgum og Grærup samt maaske flere endnu, desuden havde Herregaarden Hesselmed Enge her. Alle disse Enge laa mere eller mindre sammenblandede. I Skødstrup Enge havde ikke alene Gedbjerg Del, men ogsaa Gaarde i Oxbøl, Borre, Vester og Øster Vrøgum, Søjuse, Markskel, Broeng og Grærup, samt Hesselmed Hovedgaard, Aal Præstegaard og Kirke og maaske flere Gaarde havde her Engskifter, og noget lignende var Forholdene i Janderup og andre Byers Enge. Hvorledes Engene 1683 var og oprindelig havde været fordelt mellem Gaardene vides ikke, men meget ofte stod en Gaards Andel i Engene ikke i Forhold til dens Agerland, hvad maaske mest gælder for Vester Horne Herred, i andre Egne i Amtet kan man derimod finde,

at Engenes Størrelse staar i nøje Forhold til Gaardens Andel af Agerjorden.

I Vester Vrøgum havde Gaard Nr. 3 Enge, hvorpaa kunde avles 20 Læs Mærskhø og $3\frac{1}{2}$ Læs andet Hø, Gd. Nr. 4, der havde lige saa meget Agerland, kunde derimod paa sine Enge kun avle $8\frac{1}{2}$ Læs Mærskhø og $3\frac{1}{4}$ Læs af andet Hø.

I Billum havde en Gaard Enge, hvorpaa kunde høstes $4\frac{7}{8}$ Læs Mærskhø og $10\frac{1}{2}$ Læs andet Hø, paa en andens Enge kunde der derimod høstes $10\frac{5}{16}$ Læs Mærskhø, men kun $\frac{1}{8}$ Læs andet Hø og lignende Eksempler kan findes i andre Byer.

I Skast Herred var der i Jerne Sogn en Del Fællesskab i Engene ligesom i Agerjorden, og ligesaa var der i Mærskengene ved Vardeaa en Del Fællesskab. Hostrup havde saaledes Enge blandt Kravenscs Enge, og det samme havde Kokspang, baade Byen og Gaardene. Endvidere havde Herregaarden Visselbjerg noget Eng, 8 Stykker, hvorpaa kunde høstes 36 Læs Hø, i Alslev Enge.

I Gørding Herred var der vist ikke saa meget Fællesskab mellem flere Byer i Engene. Dog havde Kjærsgaard baade Eng iblandt Store Darum og Vilslev Enge. I dette Herred, hvor der fandtes ikke saa faa rebede Byer, var Engene ogsaa ofte fordelte mellem Gaardene efter disses Størrelse, f. Eks. i Gredsted, Jernved o.s.v. Nogle Steder fandtes der dog desuden Tofteenge og undertiden ogsaa andre Enge, der ikke var blevet delte, men hvor enhver har beholdt sit.

I Store Darum havde man to Slags Enge, kendte Enge og Bolsenge. I de første kendte enhver sine Skifter og beholdt dem til Brug fra Aar til Aar. Skifterne laa sammenblandede mellem hverandre og uden nogen tilsyneladende Orden. Bolsengene, der tilsammen var

takserede til at kunne yde aarlig 456 Læs Mærskhø og 192 Læs godt Hø, gik til Græsskifte. Bønderne havde Andel i disse Enge efter deres Andel i Byens 8 Bol, og det maa vist tænkes, at Engene hvert Aar blev omfordelte, først mellem Bolene, og dernæst mellem de Gaarde, der havde Andel i Bølet. Flere af disse Enge siges udtrykkeligt at ligge ved Stranden og er formodentlig jævnligt blevet overskyllede af Højvande. Det er muligvis af den Grund, at man har foretrukket at dele Engene hvert Aar. Det er ogsaa muligt, at man har høstet Engene i Fællesskab og delt Udbyttet efter den Andel, der tilkom enhver af Bølet.

I Malt og Andst Herreder var Forholdene vist noget lignende som i Gørding Herred.

Herregaardene havde ofte en Del Eng liggende blandt Bøndernes, som de vel ofte i Tidens Løb har erhvervet sig. Det er omtalt foran, at Hesselmed, Visselbjerg og Kjærgaard havde Enge iblandt nogle Byers Enge. Det samme var Tilfældet med Hennegaard og Sovig, begge i Vester Horne Herred.

Ofte kunde en Gaard have 2 eller flere Beboere, der hver havde sin Del af Jorden. De fæstede hver sin Part og drev den uafhængig af hverandre. Alle Beboerne opføres i Markbogen, men i Reglen er kun den ene skrevet for Agrene, idet Gaarden trods de mange Beboere behandledes som een Ejendom, dels maaske for Skatternes Skyld og dels vel ifølge gammel Skik. Deres Andele behøvede ikke at være lige store. I Aarre var Gd. Nr. 4, der havde c. 40 Tdr. Land dyrket Jord, delt mellem 4 Beboere, der henholdsvis havde $\frac{3}{8}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{8}$ Del af den. Undertiden deltes Agrene mellem Beboerne, enten paa langs, hvorved de ofte kunde blive noget smalle, eller paa tværs, saa hver fik sin Ende. Ofte fik dog vist den ene Beboer en Ager og den anden en anden.

Paa denne Maade blev Fællesskabet endnu mere indviklet, og selv paa Enestegaarde kunde der altsaa til Tider være Fællesskab.

En stor Del af Amtet var og er endnu uopdyrket og bestod bl. a. af Heder, Moser, Kær, Klitter, Skove og Krat. Paa Skovene og maaske nogle Tørvemoser nær, henlaa disse Strækninger i fuldkommen Fællesskab for en eller flere Gaarde eller Byer. Her kendte ingen som i Marken og Engen sin Del. Dog fandtes der Enestegaarde, der havde deres for sig selv. Dertil kom, at Grænserne mellem de enkelte Byers Overdrev og Moser ofte var mangelfuldt afmærkede eller ikke rigtig kendtes. Hegn og Diger var der som Regel ikke, oftest kun med lange Mellemrum nogle Skelsten. Dette gav ofte Grund til Klage, idet en By eller Gaard beskyldtes for at sætte langt flere Kreaturer paa et Overdrev, end den kunde tilkomme. Fra Varde By have en Indberetning fra 1759,¹⁾ hvoraf ses Forholdene for denne Bys Vedkommende. Byen havde en Hede i Fællig med 2 Bønder i Søndersig, tilhørende Herregaarden Frøstrup, disse gravede ikke alene selv overflødig Tørv paa den, men tillod under Paaskud, at deres Husbond havde Fællig i Heden, andre Byer saavel Tørveskær som Lyngslet, saa Byen ventede, at Heden snart var opbrugt. Varde havde ogsaa Kvaler med Øster, Midt og Vester Orten, ikke alene angaaende Tørveskær og Lyngslet, men ogsaa om Græsningen, idet disse Steders Beboere ikke alene indlod deres egne Kreaturer men ogsaa Kvæg fra andre Byer.

Fra Vester Herred findes Indberetninger fra 1759 fra Sognefogederne om Fællesskab mellem flere Byer og

¹⁾Indk. Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Fremtarv og Nytte, i Henhold til [Landvæsen-] Kommissionens Cirkulære af 3. Dec. 1757. Rigsarkivet.

Gaarde i Overdrev, Heder og Klitter, hvoraf ses, at nogle Steder var hele Sognet fælles om disse. Nogle af dem skal nævnes her. Ho Sogn havde saaledes fælles Overdrev, her er endnu Halvøen Skallingen ikke udskiftet. Oxby Sogn havde ligeledes Fællesskab undtagen Vejers, som havde Endelsmark, det vil sige sin egen Mark, Hegn har der næppe været om den, men kun nogle Skelstene. Hele Aal Sogn var fælles om Hederne og Klitterne, og i Billum Sogn havde man ligeledes fælles Overdrev, Tørvegrøft og Lyngslet. I Janderup Sogn havde Janderup, Bandsbjerg og Strudvad fælles Overdrev, ligeledes havde i samme Sogn Hyllerslev fælles Græsning i Hede med Sønder, Nørre og Store Hebo, Grydvad og Isberg Mølle. Byen havde dog en lille indgrøftet Græsning for sig selv, endelig havde Kærup og Jegumgaard hver deres Endelsmark. I Ovtrup og andre Sogne var der ligeledes flere saadanne Fællesskaber.

I den øvrige Del af Amtet var det vist mere almindeligt, at Byerne havde deres Græsning og Overdrev for sig selv, selv om her ogsaa ofte fandtes Fællesskab, dog maaske mest bevirket ved, at Grænserne var ubestemte, og ved at Kvæget, da der i Reglen ikke fandtes Hegn, kunde gaa fra den ene Bys Hede ind paa den andens. Gaarden Hessel, er Enstegaard i Hodde Sogn i Øster Horne Herred, men beboet af 4 Mand, havde ifølge Markbogen sin Overdrift til Fælles med Nørholm Mark, Hodde By, Oved i Skast Herred, Haltrup sammesteds og Ansager.

Om Hoddeskov i samme Sogn hedder det i Markbogen, at den havde Fædrift paa de hvilende Tægter og i Heden, som ligger til Fælles med Hessel og Hodde Præstegaard, samt Krarup, Lærkeholt og Skovlund. Men om i disse 2 Tilfælde enhver By eller Gaard har kendt sin Del af den fælles Hede, indeholder Markbogen

intet om. Som man vil se af det forrige, var endog Byer og Gaarde i forskellige Herreder fælles om Overdriften, derfor kan dog Herredsgrænsen godt have været bestemt.

Om Tørve moserne faar man ikke stor Besked i Markbøgerne og andetsteds. De kunde dog ogsaa være fælles for flere Byer. I Markbogen for Horne Sogn findes indhæftet et løst Blad, hvorpaa omtales en Tørve mose, hvorudi Gaardene Agerkrog og Lervad, samt Snørup By og Rotbøl havde Lod, desuden tilholdt Bjerremose Mænd sig ogsaa en Part i Mosen, hvad de andre benægtede. Ingen af Byerne eller Gaardene vidste at udvise deres Del, og det vidstes heller ikke, hvorvidt enhver var berettiget til at skære Tørv. Mosen blev takseret for 35 Hoveders Græsning og for ialt 1000 Læs Tørv, som de omtalte Byer og Gaarde mentes at kunne have nødtørftigt Tørveskær af i 30 Aar. Vejen By i Malt Herred havde 1556 Ret til Fædrift, Lyngslet og Tørvegravning paa Rævsing Hede, skønt den ligger i et andet, Andst Herred.¹⁾

Af Skove findes der i den vestlige Del af Amtet, fraregnet de nyere Plantager, næsten kun Krat, kun i Malt og Andst Herreder mod Øst findes der en Del Skov. Fæstebøndernes Skov kom ofte i Tidernes Løb i Herregaardenes Eje, idet Husbonden tiltog sig Ret til at raade over Oldengælden, den Indtægt, som Skovens Olden gav, medens Bygningstømmer og Brændeved kun maatte hugges efter Udvisning. Derimod beholdt Bønderne stedse Ret til Græsning og Gærdselshugst i deres Skove, og forsvandt disse, blev Jorden, hvor de havde staaet, Bøndernes. Derimod beholdt Selvejerne lidt mere Ret til deres Skove, selv om de vist ofte kun maatte hugge i dem efter Udvisning.

¹⁾O. Nielsen, Malt Herred S. 47

I Andst Herred synes Skovene ofte at være rebede, det vil sige delte mellem Bønderne, idet det i Tingsvidnerne over Oldenen, der følger som Bilag til Koldinghus Lens Regnskaber, ofte siges, at den ene Gaards Skovspart var bedre end den andens. Flere Steder fandtes der Enemærker, der saavel kunde tilhøre Kroen som en Selvejer. Ravnholt havde ingen fælles Skov, men til den ene Gaard var en indelukket Lund tæt ved Gaarden, hvor der var Over- og Underskov til Brændsel, Bygningstømmer og Gærdsel, en anden Gaard havde i en Skov noget Underskov til Gærdsel, men til den tredie Gaard var aldeles ingen Over- eller Underskov. Græsningen i Skovene var naturligvis fælles for en Bys Gaarde, naar undtages de indhegnede Skove og Enemærkerne, hvor kun Ejeren havde Græsningsret. Om Krattene siges det i en Indberetning fra Nørholm 1759, at de somme Steder er delt mellem Beboerne, andre Steder ikke. Mellem Roust Krat og Grimstrup Lund, som stødte op til hinanden, var der Skelsten, saa hver By kendte sin Part, disse Krat laa vist i Fællesskab, uden at nogen af Beboerne kendte sin Del.

For det meste var der i Vestjylland intet Hegn mellem en Byes Marker eller Tægter, eller mellem 2 Byers og Gaardes Marker og Ejendom. Hegn var vist kun lidt brugt i Vestjylland, tildels af Mangel paa Materialer. I en Indberetning fra Nørholm siges 1759, at Diger af »Saier« (Sader), det vil sige Græstørv, brugtes til Indhegning, men var af liden Bestandighed. Andre Steder brugte man Grøfter, men hvor Jorden var let, var de ogsaa vanskelige at holde vedlige. I Reglen nøjedes man med Skelsten, men disse manglede undertiden ogsaa, idet man var uenig om Grænserne. Om Grænserne og Skellene for Rousthøj hedder det 1759 i en Indberetning fra Øllufgaard: »Mod Lifstrup er 3 Skel-

stene, imod Varde vides ikke tilvisse om er nogen Sten, ligesaa Gellerup, Skonager og Næsbjerg, ved hvilket sidste Sted dog findes en Sten i Mosen, imod Gunderup er en Skelsten, imod Knurborg 2, Roust 2, men med Roust Mølle og Blaamark haves Heden til Fælles indtil deres Tofter, imod Øllufgaard gaar en Bæk.« Om Toftnæs i Alslev Sogn hedder det 1759: »Deres Agermark, Eng og Hede er med Skelsten skilt fra de paagrænsende og kan ej med Fordel aparte indhegnes«. Undertiden forsvandt Skelstenene, uden at nogen brød sig om at sætte nye, saaledes siges det 1759, at mellem Brøndum og Byerne Gesing og Ravensberg er ingen Skelsten »dog skal der i forrige Tider have været saadan Sten.«

Ved Gaardene fandtes der dog som oftest Tofter eller Lykker, som var indhegnede, men i de fleste Tilfælde var de kun smaa, ikke sjældent under 1 Td. Land. Over disse havde Ejeren udelukkende Brugsret, og ved Omrebning er de ikke blevne tagne med, men er forblevet ved Gaarden eller Huset.